

Положај сељаштва у Војводини после укидања административних мера у пољопривреди 1953–1957

АПСТРАКТУМ: Један од главних задатака које је КПЈ себи поставила приликом ступања на власт дефинисан је као социјалистички преображај села. Под тим појмом подразумевана је првенствено промена поседовних односа на селу, односно потискивање и неутралисање приватног поседа и његову замену државном или задружном својином. Историјске процесе (аграрна реформа, колонизација, откуп пољопривредних производа), који су детерминисани овим политичким програмом и који су окончани до 1953. године, домаћа историографија је углавном осветлила. У овом раду аутор разматра положај сељаштва на подручју Војводине у периоду од доношења Закона о земљишном максимуму до 1957. године.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: сељаштво, пољопривреда, држава, промене, приноси, продуктивност

И поред чињенице да су и класици комунистичког покрета сматрали да приватну својину не треба укидати ситном и средњем сељаштву, Совјетски Савез је под Стаљиновом влашћу брутално извршио колективизацију пољопривреде.¹ Очекивало се да ће и југословенски комунисти по преузимању власти подражавати совјетску политику према сељаштву. Политика нове југословенске власти према пољопривреди била је усмерена према тзв. социјалистичкој реконструкцији села, што је подразумевало деприватизацију пољопривредне производње и афирмацију државне и колективне својине.

Пошто је, међутим, победу над представницима старог режима КПЈ у великој мери дуговала сељаштву као и због деликатне политичке ситуације у земљи, није се могла, барем не одмах, драстичније умањити приватна својина над земљом. Стога, промена социјално-економских односа у пољопривреди није обављена динамиком нити обимом као у другим привредним гранама. За разлику од СССР-а где је извршена национализација земље, чи-

---

¹ Иван Т. Беренд, *Економска историја Европе у XX веку*, Београд 2009, 172.

ме је практично укинута приватно власништво на селу, у Југославији је само спроведена аграрна реформа. Том реформом извршено је ограничавање и потискивање „капиталистичких елемената“ на селу а не и њихова елиминација.

Идеолошки мотивисане мере, попут онемогућавања куповине пољопривредних машина приватним домаћинствима, контрола купопродаје земљишта, јавног осуђивања ангажовања најамне радне снаге, представљале су приближавање крајњем политичком циљу КПЈ – „социјалистичком преображају села“. Социјалистички преображај села подразумевао је трансформацију приватног власништва у државну и колективну својину. У датим околностима, национализација земље није представљала решење већ се очекивало да ће се постепеним материјалним улагањем и применом савремених научних метода као и активним политичким деловањем међу сељаштвом, створити повољни услови за превођење ситног поседа на крупну социјалистичку пољопривреду. Међутим, велики недостатак пољопривредних производа и погоршање односа са Совјетским Савезом детерминисали су убрзан прелазак на ригиднију и бескомпромиснију борбу против приватног поседа.

Планирано је да се колективизацијом и предностима које је она нудила обезбеди подршка ситног поседа који је и био најбројнији, а затим елиминише крупни. Међутим, дубока психолошка везаност сељака за земљу као и низ других проблема дестимулисали су лош однос према раду на задружним имањима а, с друге стране, условили отпор уласку у задруге.

Осим политичких притисака и идеолошког убеђивања, власт је искористила систем обавезног откупа пољопривредних производа као својеверни репресивни инструмент помоћу којег је сељаштво приморавано да прихвати политику колективизације села. Нови правац у аграрној политици Југославије нарочито је био изражен у Војводини, регији са највећим пољопривредним потенцијалом. Сељаштво је у Војводини било нарочито погођено економским обавезама и полицијским и судским прогонима. Такође, Војводина је имала највећи број радних задруга као и највећу површину обрадивог земљишта захваћену колективизацијом.

Веома брзо се показало да се колективизацијом не могу испунити очекивања власти у смислу веће и ефикасније аграрне производње. Такође, у жеку сукоба са Совјетским Савезом, постало је неопходно стабилизовање политичких прилика на селу, што није било могуће остварити док се примењује бољшевички концепт изградње социјализма. Нема сумње да је кориговање аграрне политике у одређеној мери условљено политичким и економским приближавањем Југославије западним земљама. Стога је било потребно створити алтернативни концепт који би одбацио совјетски тоталитаризам, при чему се не би суштински довела у питање социјалистичка будућност Југославије. Тако је Едвард Кардељ 1950. године направио нацрт *Основног закона о управљању државним привредним предузећима*, чији су

основни елементи били следећи: дебиروقратизација путем радничких савета, децентрализација управе, политике и културе, као и демократизација у свим областима живота.²

Власт није извршила радикални преокрет у аграрној политици, већ постепено, уважавајући одређене „економске законе“, који су се пре свега огледали у поступном напуштању обавезног откупа за поједине артикле и у слободнијој понуди и потражњи.³ Када се 1952. године потпуно одустало од обавезног откупа пољопривредних производа, то није значило да је престало мешање државе у промет пољопривредних производа. Цене је одређивао секретаријат за пољопривреду и овакав начин, пре свега за пшеницу, задржан је дуги низ година после укидања обавезног откупа.⁴

Такође, 1951. године заустављено је коришћење репресивних мера у циљу утеривања сељака у задруге, када је донето Упутство ЦК КПЈ о даљим путевима преображаја села. Упутство наглашава да сељачка радна задруга не представља више главни механизам за социјалистички преображај села већ је то земљорадничка задруга општег типа, која дозвољава својим члановима да остану приватни поседници.⁵ Ове промене у односу државе према приватном поседу нису значиле да се одустало од деприватизације приватног поседа, односно још није сазрело схватање да ситни и средњи поседи не представљају капиталистичке елементе. Идеолошки страх од богатијег сељака и често указивања на његове шпекулантске особине представљали су само видљиву манифестацију неповерења према целокупном сељаштву, односно приватном власништву. Тако је Илија Тепавац у реферату на пленуму Покрајинског одбора Народног фронта за Војводину, само месец дана после доношења Упутства, претио приватном поседу заостравањем класне борбе на селу. „Наш порески систем треба правилно објаснити да се не би схватило да ли се његова прогресија састоји у томе да сељаке натерамо у радне задруге. Али, треба добро објаснити да ћемо прогресивним опорезивањем спречити капиталистичке тенденције без обзира код кога се оне појављивале.“⁶

Порески систем је имао изразито политички циљ, као један од облика притисака на приватни посед. Док се фаворизовао ситни, сиромашни сељак, оваквим начином опорезивања се вршила елиминација крупнијег, по мишљењу власти богатијег сељака. Тако се сељак са дохотком од 16.000 дина-

² Мари-Жанин Чалић, *Историја Југославије у 20. веку*, Београд, 2013, 238

³ Одустало се од обавезног откупа житарица, појединих шумских производа и вуне. Укинута су карте и тачкице за индустријску робу и за прехранбене производе. У слободну продају пуштени су многобројни индустријски и пољопривредни артикли. – *Слободна Војводина*, 26. новембар 1951.

⁴ Момчило Павловић, *Српско село 1945–1952 – Откуп*, Београд 1997, 209.

⁵ *Борба*, 25. новембар 1951.

⁶ *Слободна Војводина*, 11. децембар 1951.

ра опорезивао са свега 435 динара, док је онај са преко 50.000 плаћао 18.000 динара.⁷

Најважнији порез у смислу политичког значаја представљао је порез на доходак који су плаћала домаћинства и приватна правна лица. За ову тему је интересантан порез на домаћинства. Пореску основицу једног домаћинства сачињавао је збир свих његових годишњих прихода, тј. збир од земљишта, зграда, односно приход са свих извора који се налазе у обвезничком поседу.⁸ Пореска политика вршила је диференцирање на класној основи, које се изражавало кроз прогресивне пореске стопе. За економски снажније обвезнике предвиђене су више, а за економски слабије ниже стопе.⁹

Порези су служили и као механизам за ограничавање, по мишљењу власти, „несразмерно повећаних прихода пољопривреде“ настали услед нешто виших цена пољопривредних производа. Држава је сматрала да сељак свој профит од пољопривреде непотребно троши на подизање свог стандарда. Стога се пореском интервенцијом вршило правилније распоређивање средстава протеклих из пољопривреде.¹⁰ Док су се ранијих година на сличан начин одливала средства из пољопривреде, (махом са приватног поседа), у друге привредне гране, пре свега индустрију, сада су средства додељивана социјалистичким пољопривредним газдинствима. Слабост оваквог пореског система огледала се у чињеници да је висина пореза зависила од процене чланова тзв. комисије у месним народним одборима. Пошто је било тешко утврдити остварени доходак, често су комисије рачунале веће приносе него што је домаћинство остварило, при чему је таквим домаћинствима претило пропадање јер није остављено довољно жита за репродукцији нити за исхрану стоке.¹¹

Чак и онда када је преовладало схватање да се ригидна политика – пре свега оличена кроз мере обавезног откупа пољопривредних производа и присилне колективизације – мора заменити либералнијим односом према пољопривреди, страх и неповерење према приватном власништву нису бледели. Напуштање политике административних мера у пољопривреди значило је прелазак на нову форму која ће омогућити „социјалистички преображај села.“ Ипак, док се нови метод још није искристализовао, било је неоп-

---

⁷ Владимир Милић, *Револуција и социјална структура*, Београд 1979, 89.

⁸ Радо Радовановић, *Порески систем у ФНРЈ*, Београд 1953, 98, 99.

⁹ Исто, 103.

¹⁰ *Дневник*, 27. март 1956

¹¹ У алибунарском срезу од 3005 домаћинстава жалило се више од 800. Ревизија разреза пореза у овом срезу текла је уз многобројније проблеме. На састанку бироа СК КПС Алибунар, констатовало се да су чланови месних одбора из страха да не буду оптужени за тзв. десни опортунизам пребацили план који су добили од стране СНО-а. – А. В.Ф.334.1652.

ходно „да се максимално смање могућности за афирмацију капиталистичких тенденција у области приватно-сопственичке пољопривреде.“¹²

Тако је у мају 1953. донет *Закон о пољопривредном земљишном фонду*, којим је раније установљен земљишни максимум од 35 ха за приватни посед смањен на 10 ха. На тај начин приватни посед не само да је окован новим ограничењем, већ је и његова будућност озбиљно доведена у питање.

Истина, у Војводини је после реорганизације СРЗ, односно расформирањем већег дела задружних газдинства, број приватних газдинстава знатно порастао. Тако је 81.000 домаћинстава изнела из задруга 590.000 ха земље.¹³ Законом о земљишном максимуму откупљено је од приватнихседа и да то на коришћење пољопривредним добрима или радним задругама 101.000 ха земљишта.¹⁴ Ипак, на приватном поседу преовладавао је крајње екстензиван начин производње, који је условио и малу производњу са ниским приносима. Многа газдинства су иступањем из задруга у недостатку механизације и вучне снаге, морала продавати говеда и куповати коње за рад, што је представљало корак уназад у примени савремених техничких средстава али и додатни ударац за ионако слабо развијено сточарство у покрајини. Низак стандард и општа заосталост индивидуалних пољопривредних произвођача били су последица управо овакве производње. Сељак је у таквим околностима своје новчане приходе углавном трошио на одржавање голог живота, не улажући готово ништа у саму производњу.

Стање на индивидуалним газдинствима одражавало се на укупну пољопривредну производњу Војводине и Југославије. Ако је приватни сектор после реорганизације СРЗ захватао преко 70% обрадиве војвођанске површине, онда новим земљишним максимумом није спутан само развој приватногседа већ су и развојне могућности пољопривреде ограничене на уситњен, сиромашан посед и социјалистички сектор, који је у многим сегментима испољавао инфериорност у односу на производњу индивидуалних сељачких газдинстава.

Суочена са оваквим чињеницама власт је постепено мењала свој однос према приватном поседу. Тај посед је и даље представљао анахрону појаву, која омогућава да преживе схватања (капиталистичка) супротна социјалистичкој држави, али сведен на 10 ха земљишне површине више није представљао озбиљног идеолошког и политичког противника. Стога је развијање производње на тако ограниченем поседу, када производња хране није задовољавала потребе становништва, за југословенске комунисте била економска и политичка нужност која се могла толерисати. Земљишни максимум је, како сматра Стеван Дороњски, довео до тога да на селу „нема више оног класичног ситног робног произвођача какав постоји у капитали-

¹² Едвард Кардељ, Проблеми социјалистичке политике на селу, Београд 1959, 302.

¹³ А. В. Ф. 334, Неки пољопривредни показатељи из пољопривреде Војводине.

¹⁴ *Југославија 1945–1964*, Статистички преглед, Београд 1965, 109.

стичком систему“.¹⁵ Самим тим, могло је доћи и до промене односа власти према пољопривреди и индивидуалном сељаку. Нову политику Дороњски је тумачио као „подизање пољопривредне производње и постепену измену друштвених односа.“¹⁶ Очигледно да је нови заокрет према селу, односно приватном поседу изазвао збуњеност код појединих комуниста, чије је дилеме Дороњски разрешио следећим речима: „Ако данас производња на овим газдинствима расте онда је то само позитивна последица. Не бојимо се ми тога, него смо ми истовремено заинтересовани и то дубоко заинтересовани да наша политика пољопривреде иде за тим да се пољопривредна производња подигне.“¹⁷ Убрзо су уследиле мере које су подстицале производњу на приватном поседу, попут нове пореске политике, слободног промета непокретности (у оквиру земљишног максимума), кредитне политике која је захватала и индивидуалног сељака.

Новом политиком се није одустало од промене друштвених односа на селу. Овог пута је осмишљено да се подруштвљавање земље реши на знатно блажи начин него до тада, у виду производне сарадње – кооперације индивидуалног пољопривредног произвођача са добро опремљеним социјалистичким пољопривредним организацијама.¹⁸ Сељаку је препуштено власништво над земљом (у оквиру земљишног максимума), али су предузимане мере да му се онемогући ангажовање туђе радне снаге у обради земље и оно што је нарочито важно – куповина механизације. Приватни посед је био принуђен да ступи у сарадњу са социјалистичким организацијама, пре свега земљорадничким задругама општег типа и тако уђе у „социјалистички процес пољопривредне производње.“

Сељацима је требало онемогућити да поседују савремена техничка средства, пре свега тракторе, али због слабости земљорадничких задруга ова циљ није било лако остварити. Тако је крајем 1955. у Војводини било 980 трактора у приватном власништву, а већ у септембру следеће године 1156. О овом питању Јошка Нађ каже: „Углавном се ради о опортуну оппорезивању трактора. Док су у неким селима потпуно ликвидирани приватни трактори, дотле у истом срезу само у суседном селу, број трактора се повећава. Сматрам да треба заоштрити опорезивање приватних трактора да власници буду приморани на продају трактора.“¹⁹

Форсирана индустријализација Југославије после 1945. године, која је махом спровођена на рачун села и пољопривредне производње, условила је смањење пољопривредног становништва. Одлазак са индивидуалног га-

---

¹⁵ Архив Србије, Комисија за село.

¹⁶ Исто.

¹⁷ Исто.

¹⁸ Александар Томин, *Социјалистички преображај пољопривреде у Југославији*, Београд, 1964, 41.

¹⁹ Записник са седнице ПК КПС за Војводину 1956. године.

здинства била је карактеристична појава у свим југословенским републикама. У Војводини је миграција сеоског становништва услед ниског природног прираштаја имала за последицу не само релативно већ и апсолутно смањивање пољопривредног становништва. Власт је поспешивала напуштање села и пољопривреде, јер се сматрало да се на тај начин стварају додатни услови за подруштвљавање пољопривредне производње.²⁰

Република	Број миграната	Укупан природни прираштај	Индекс броја миграната. Прираштај = 100
Југославија	2.167	2.052	107
БиХ	411	620	66
Црна Гора	98	98	100
Хрватска	375	310	121
Македонија	160	165	97
Словенија	160	89	180
Србија	950	770	123
Уже подручје	662	530	124
Војводина	210	80	263
Косово	78	160	49

*Обим одласка становника са индивидуалних газдинстава 1949–1960.*²¹

Привредно слабији региони имали су већи природни прираштај сеоског становништва и обратно. Миграција сеоског становништва у градове била је у Војводини знатно већа од природног прираштаја индивидуалних газдинстава и самим тим изазвала је најдубље промене у односу на остале југословенске регије.

Велики број пољопривредних становника са малих поседа имао је сталне или повремене приходе из делатности изван пољопривреде. Они су живели на пољопривредном газдинству, учествовали са осталим члановима домаћинства у обављању пољопривредних радова али су свакодневно или периодично напуштали газдинство ради посла – најчешће у индустрији. Такве дневне или месечне миграције такође су представљале облик напуштања пољопривреде. Анкета о сеоским домаћинствима Савезног завода за статистику показује да су већ 1956. године новчани приходи који су потицали из рада изван газдинстава у просеку чинили и више од 40% укупних новчаних прихода села. Код нижих категорија газдинстава ти приходи су износили преко половине укупних прихода.²²

Ови приходи су били превасходно новчаног карактера и представљали су, за разлику од претходног периода, прилив средстава на село у великој мери из друштвеног сектора. У 1954. години новчана примања од рада у

²⁰ Петар Марковић, *Структурне промене у пољопривреди условљене миграцијама пољопривредног становништва*, Скопље 1973, 6.

²¹ Исто.

²² *Дневник*, 27. март 1956

предузећима и другим државним установама чинила су 51% укупних новчаних примања од рада ван газдинства.²³

На тај начин, становништво села се поделило на три групе. Док су прву групу сачињавала „чиста“ пољопривредна домаћинства, друга група је обухватала становнике који живе на селу али се не баве пољопривредом. Између ове две групације налазила се прелазна група која се такође диференцирала ка првој или другој групи. Пошто су и ова домаћинства временом мање зависила од пољопривреде и могла су се лако одвојити од газдинства, она су се такође уклапала у пројекције власти пошто су стварала „услове за подруштљавање пољопривреде.“²⁴

Миграције су, уместо стварања услова за деприватизацију, често детерминисале и „капиталистичке тенденције.“ За сељацима који су напуштали пољопривреду и села остајала је њихова земља коју није имао више ко да обрађује. Затим, сељаци који су налазили послове изван газдинства, мање су се ангажовали у пољопривредној производњи, нарочито оној која је захтевала више рада (ратарске културе). У таквој ситуацији власници су прибегавали давању имања под закуп или ангажовању радне снаге.²⁵ Владимир Бакарић је изнео податак да 1956. године на подручју Војводине и источне Славоније 47% приватних газдинстава није обрађивало земљу властитим средствима. „У том житородном рејону око 710.000 хектара земље не обрађују власници, него је дато у закуп или га обрађује туђа спрега“, наводи Бакарић.²⁶

И поред свега, приватни сељачки посед у овом периоду захватао је највећу земљишну површину у Војводини и представљао убедљиво највећег пољопривредног произвођача. Општедруштвени и задружни сектор обухватао је вишеструко мању земљишну површину, што илуструје следећа табела.

---

²³ Петар Марковић, *Структурне промене на селу као резултат економског развоја 1900–1960*, Београд 1963, 52.

²⁴ Исто, 95.

²⁵ Земљу су давала под закуп и многобројна, пре свега сиромашна домаћинства, која су после реорганизације сељачких радних задруга иступила из њих. Ова газдинства ни су била у стању да се економски стабилизују, односно обезбеде себи неопходна средства за рад.

²⁶ *Дневник*, 6. децембар 1956

Категорија коришћења земљишта	Стање према катастру	Укупно	Сектор својине		
			Опште-друштвени	Задружни	Приватни
Оранице и баште	1.601,878	1.586.958	177.356	182.685	1.226.917
Воћњаци	6.519	6.170	1.101	1.283	3.786
Виногради	29.567	29.254	2.328	1.380	25.546
Ливаде	52.668	51.105	10.055	5.734	35.316
Обрадива површина	1.690,632	1.673.487	190.840	191.082	1.291.565

Преглед коришћења обрадиве површине 1956. у хектарима²⁷

Приватни посед у Војводини постао је доминантан у пољопривредној производњи и после доношења *Закона о земљишном максимуму* 1953. године (у осталим деловима Србије и Југославије доминација приватног поседа била је велика и пре напуштања колективизације).²⁸ Доминацију приватног сектора у пољопривредној производњи Војводине показују и следећи подаци: жито је 1956. засејано на укупно 1.142.239 ха, од те површине приватном поседу је припадало 917.104 ха; индустријско биље је засејано на 122.439 ха, приватном поседу је припадало 85.718 ха. Разлика код повртарског биља била је још израженија – на приватном поседу засејано је 49.537 ха од 56.811 ха.²⁹

Сличан однос владао је и у сточарству, мада је политиком обавезног откупа на индивидуалним поседима овој грани пољопривреде задат катастрофалан ударац. Тако је 1950. фонд свиња на приватном поседу био готово преполовљен у односу на претходну годину. Држава је улагала велики труд да се сточна производња унапреди на колективним имањима и државним пољопривредним добрима, тако да је већ следеће године фонд свиња на индивидуалним газдинствима био мањи него на задружном сектору. Стање се увелико променило после напуштања политике административних мера у пољопривреди, мада су се и тада приватна домаћинства суочавала са многобројним проблемима. Многа газдинства су после иступања из задруга

²⁷ А. В.Ф.405 – Покрајински завод за статистику.

²⁸ Подаци из горње табеле унеколико се разликују од података из *Статистичког годишњака ФНРЈ за 1956. годину*. „Наиме, подаци из горње табеле настали су као резултат процене комисија за вршење пољопривредних процена које су у ту сврху и формиране у свим општинама АП Војводине. Подаци за општедруштвени и задружни сектор добијени су путем извештаја пољопривредних имања, односно задруга. Приликом вршења процене као основа служили су подаци катастра. Пошто се тзв. катастарски елаборати често нису поклапали са фактичким стањем на терену и представљали су озбиљну сметњу приликом разрезивања пореза, можемо претпоставити да из сличних разлога и подаци из горње табеле нису сасвим поуздани. Табела је наведена као документ који илуструје доминацију приватног власништва“.

²⁹ А. В.Ф.405 – Покрајински завод за статистику.

продавала говеда, углавном краве, да би набавили коње. Такође, било је масовних продаја говеда ради подмирења пореза.³⁰ Ипак, за веома кратко време приватни сектор је стекао потпуну доминацију и у сточарској производњи. Тако је 1957. године на приватним газдинствима у Војводини гајено 78% говеда, 82,5% свиња, 90% оваца и готово 100% живине.³¹

Држава је нарочито водила рачуна о контроли цена пољопривредних производа, односно вештачки је одржавала разлику у ценама између пољопривредних и индустријских производа и на тај начин одливала приходе из пољопривреде у друге привредне делатности. Неповољне цене аграрних производа крајње негативно су се одразиле на укупну производњу али и на економски положај приватног поседа. После 1953. године дошло је до извесних позитивних померања и на овом пољу.

Година	Производи	
	Индустријски	Пољопривредни
1953.	97	71
1954.	95	74
1955.	99	82
1956.	100	88
1957.	100	100

*Индекс цена произвођача по намени потрошње*³²

Војвођанској пољопривреди и индивидуалним пољопривредним газдинствима ишло је на руку и постепено смањивање јаза између цена индустријских и пољопривредних производа. Либералнији однос према привреди условио је и поштовање одређених тржишних принципа. Самим тим је велика дефицитарност аграрних артикала детерминисала и пораст цена ових производа. И држави је одговарао контролисан пораст цена пољопривредних производа, јер је на тај начин враћала одређена средства пољопривреди и тако поспешивала њен развој.

И такав, у суштини недовољан прилив средстава у пољопривреду, изазвао је многобројне полемике и велики страх код представника власти, јер је по њиховом мишљењу индивидуални сељак био у нарочито повољном положају у односу на остале категорије становништва. Стеван Доронић је сматрао да су и ова средства представљала неоправдано одливање средстава у руке индивидуалних произвођача, јер се „није долазило до њих на бази веће продуктивности рада.“³³ Најважнији разлог за појаву страха лежао је у економском јачању приватног поседа, а то је у идеолошком и поли-

³⁰ А. В.Ф.297 кутија 6.

³¹ А. В.247 кутија 34.

³² А. В.Ф.247.345.

³³ *Дневник*, 29, 30. новембар 1955.

тичком смислу било неприхватљиво. Снажење приватног поседа појачавало је и његову одбрамбену моћ у очекиваном отпору „социјалистичком преображају села.“ Нарочито је опасно када ова средства омогуће појаву „капиталистичких тенденција на селу“, као што су узимање земље под закуп, при чему се изигравао Закон о земљишном максимуму или ангажовање најамника у обради земље.

Јаз између цена индустријских и пољопривредних производа у овом периоду стално се смањивао, и поред свих страхова. Имајући у виду да је уочен значајнији помак у смислу побољшања материјалног положаја сељаштва не само у Војводини већ и у свим југословенским републикама а да при том није дошло до повећања продуктивности – можемо сматрати да су увећане цене у значајној мери условиле наведену промену.

Велика потражња за аграрним производима натерала је власт да већу пажњу посвети повећању пољопривредне производње од инсистирања на остваривању идеолошких и политичких циљева. И поред наведених олакшица, индивидуална газдинства и даље нису уживала у економској сигурности, која би их осмелила на већа улагања у производњу. Са ниским приносима и релативно малом производњом, та газдинства и нису могла да обезбеде средства за примену модерне технологије. Стога је земљорадничким задругама општег типа одређено да кооперацијом са индивидуалним газдинствима реше недостатак модерних техничких средстава. У циљу успостављања сигурности и већег поверења према социјалистичкој држави приватном поседу је познатом резолуцијом Народне скупштине *О перспективном развоју пољопривреде и задругарства*, гарантовано да више „неће бити никаквог законског ограничавања постојеће величине индивидуалног поседа.“³⁴

Поред раста цена пољопривредних производа, побољшању стандарда на сеоским домаћинствима допринело је и повећавање прихода ван пољопривреде као и повољни ефекти система кооперације. Структура прихода по изворима из којих су се формирала илуструје стање у којем се налазио приватни посед.

Категорија	Од пољопривреде	Од киријашења	Од рада стоке код других	Од рада чланова домаћинства	Укупна примања домаћинства
До 2 ха	88.016	1.159	132	62.300	164.177
2–3 ха	77.565	2.162	70	40.876	149.376
3–5 ха	167.505	5.204	458	9.928	194.730
5–8 ха	240.361	5.101	403	21.783	307.009
Преко 8 ха	332.142	13.107	400	16.358	376.867

*Просечно новчано примање по домаћинству у АП Војводини 1955. године*³⁵

³⁴ Политика, 27. април 1957.

³⁵ А. В.Ф.247.295.

Ова табела не приказује укупан доходак сеоског домаћинства, јер недостаје тзв. натурална потрошња домаћинства, која, како наводи Петар Марковић, представља 40% укупног дохотка.³⁶

Ипак, приходи од пољопривреде у 1955. години на војвођанским газдинствима и даље су били доминантни. Наравно, приходи од пољопривреде зависе од величине поседа и они су највећи код категорија које захватају веће земљишне површине. Овај однос ће се из године у годину мењати у корист прихода ван пољопривреде. Приходи који се формирају од рада ван пољопривреде били су највећи на газдинствима прве две категорије и тај приход је опадао са повећањем поседа. Мада, занимљив је податак да је трећа категорија имала изразито мале приходе ван пољопривреде. Интересантно је анализирати приходе настале од рада стоке, пошто су се на овај начин заснивали односи на селу који су били мета великих критика. Газдинства без радне стоке била су принуђена да је изнајмљују од газдинстава који су имали ту стоку. На тај начин стварани су услови за развој капиталистичких односа. Земљорадничким задругама општег типа било је намењено да путем система кооперације искорене међусељачки најам. Услед слабе опремљености механизацијом, земљорадничке задруге нису дуги низ година биле у стању да испуне тај захтев. Подаци из табеле показују да овакви односи у Војводини, и поред сталних критика и указивања на такве појаве, нису били распрострањени.³⁷

Већа новчана примања мањих поседа умањивала су економске разлике, односно неједнакост између нижих и виших категорија, која би и поред високог пореског оптерећења газдинстава са већим поседом, неминовно била израженија без могућности зараде у непољопривредним делатностима. Пошто ће се ова врста примања до 1957. године код прве две категорије додатно увећати, можемо констатовати да она полако губе пољопривредни карактер и постају окућница индустријског радника. Величина обрадиве земље престала је да буде једино мерило за економску снагу сељачког газдинства.

Колико је поседовна структура утицала на тржишне вишкове, самим тим и на приходе домаћинства показује следећа табела.

---

³⁶ Укупан доходак, по методологији Анкете о сељачким газдинствима, дефинисан је као збир вредности натуралне потрошње, новчаног дохотка од газдинства, новчаног дохотка ван газдинства и салда залиха. Натурална потрошња се обрачунавала по ценама произвођача које су биле знатно ниже од малопродајних. – П. Марковић, *Структурне промене 1900–1960*, 50.

³⁷ Истина, не можемо бити сигурни да се под радном стоком подразумевају и радни коњи. У случају да се не подразумевају радни коњи, наведена констатација морала би се у великој мери кориговати, јер на простору Војводине број газдинстава са радном стоком био је занемарљив. Самим тим, њихово учешће у исказаним новчаним примањима и није могло бити веће. Управо због тога смо сматрали да се под овим појмом подразумевају и коњи.

Група газдинстава	% Газдинстава	% тржишне производње
Сва газдинства	100	100
до 2 ха	27,4	9
2–3 ха	16,2	12
3–5 ха	26,2	28
5–8 ха	21,0	26
преко 8 ха	10,3	25

*Газдинства и тржишна производња*³⁸

Тржишни вишкови су, као што је очекивано, већи у групама са већим земљишним поседом. Док 10,3% газдинстава са поседом преко 8 ха даје 25% укупне тржишне производње, прве две групе газдинстава којих има 43% обезбеђују 21% тржишних вишкова. Још убедљивији су следећи подаци. На привредно активног члана домаћинства у групи до 2 ха вредност продатих производа од газдинстава у 1957. години износила је 37.000 динара, у следећој групи 65.000 динара, у газдинствима 3–5 ха 85.000 динара, 5–8 ха 102.00 динара, а у газдинствима преко 8 ха на тржиште је изнето пољопривредних производа у вредности од 130.00 динара.³⁹ Ови подаци објашњавају разлоге који су натерали сељаци са ситнијих газдинстава да траже зараду ван пољопривреде. Промена услова живота сељаштва, односно већи доходак, условила је да у Југославији, како наводи Едвард Кардељ, укупна лична потрошња по становнику на селу током 1953–1958. порасте за четвртину. Промењена је и структура потрошних добара. У повећаној личној потрошњи сељаштва у периоду 1953–1958. године порастао је удео индустријских производа од 30,6% на 32,9%, док је удео хране опао.⁴⁰

Услед велике заосталости села, сељаци су тежили да повећају низак стандард живота. Стога су приходи улагани махом у подизање стандарда, без очекиваног инвестирања у производњу.

³⁸ Петар Марковић, *Поседовна структура сељачких газдинстава Војводине*, Привредна изградња, бр. 11–12, Нови Сад 1959, 50.

³⁹ Исто, 50.

⁴⁰ Е. Кардељ, *Проблеми социјалистичке политике на селу*, 46.

Врста радова	Свега	До 3 ха	3–8 ха	Преко 8 ха
	Динара	Динара	Динара	Динара
Укупно	180.321	123.419	177.187	310.050
За домазлук	81.239	70.056	79.779	112.512
За газдинство	99.083	53.363	97.408	197.538
За производњу	52.744	36.997	50.712	96.635
За најамну радну снагу	2.644	881	2.335	8.110
За инвестиције	3.063	3.584	2.306	7.253
За порез	22.441	6.195	21.112	62.453
За остало	9.345	5.265	9.141	18.505
За купљену земљу	11.490	1.322	14.137	12.692

*Расходи сељачког газдинства 1954/55 – просек по једном газдинству*⁴¹

Подаци указују да је приватни посед, ограничен земљишним максимумом, изгубио аспирацију за улагање у газдинство и веће ангажовање у производњу, већ је највише трошио на личне потребе. Мада, улагање у газдинство и производњу нешто је веће код газдинстава са већим поседом. Нарочито је симптоматичан изостанак инвестирања, који је практично занемарљив у свим категоријама. Издаци за порез, пре свега у категоријама газдинстава која су поседовала изнад 3 ха, нарочито су високи. Док је код газдинстава са поседом до 3 ха висина пореза износила мање од 5% у односу на укупне издатке, код домаћинства са поседом преко 8 ха овај однос је био чак 20%.

Трошкови пореза указују на његову политичку, односно идеолошку суштину, али и отварају дилеме. Наиме, ако је код најниже категорије издатак за порез десетоструко нижи од утрошка за производњу, а код домаћинства са поседом већим од 8 ха издатак за порез чини чак 65% трошкова везаних за производњу, поставља се питање да ли би инвестиције у газдинство, односно производњу биле веће уколико би порези код виших категорија били нижи. Ово питање је и тада разматрано у југословенској јавности, али је Едвард Кардељ тврдио да порез не представља велику ставку у расходима сељачких газдинстава и тиме зауставио даљу дискусију у овом правцу. „Према испољеним тенденцијама и постојећим односима, повећани приход би се вероватно трошио у истој сразмери као и досада остварени приход, тј. у првом реду на стандард (намештај, куће за становање, радио-апарате, шиваће машине, бицикли, текстил и сл.)“⁴², оценио је Кардељ.

Ставка која приказује издатке за купљену земљу показује тенденцију прерасподеле земље између категорија. Издаци за купљену земљу су највећи код газдинстава са поседом од 3 до 8 ха, а најмањи су код газдинстава са

⁴¹ А. В.Ф.247 кутија 34.

⁴² Е. Кардељ, *н. д.*, 124.

површином земље до 3 ха. То значи да газдинства са земљишном површином од 3 до 8 ха испољавају тенденцију ка повећању свог поседа, као и газдинства изнад 8 ха, које је *Закон о земљишном максимуму* практично осудио на стагнацију. Власници поседа из виших категорија тежили су да повећају своју површину до законом одређеног максимума. Могуће је да се релативно висока ставка за куповину земље код највише категорије испољила тако што су ови власници истовремено продали земљу лошијег квалитета и заменили је квалитетнијим површинама.

Структура индивидуалних газдинстава после извршених промена показује мале разлике у односу на величину поседа. До уситњавања поседа дошло је после увођења система опорезивања по катастру, када су већа газдинства доспела у тежи положај у односу на мања. Постојала је велика разлика у стопи пореза на ситна и крупна газдинства, што је узроковало додатно уситњавање поседа. Толико очекиван, нови порески систем донео је приватном поседу, нарочито у Војводини, додатно оптерећење. Мада је расправа о методама и техникама пореза по катастру трајала две године, усвојен је систем који је катастарски доходак израчунавао на бази пшенице и кукуруза не водећи рачуна о плодореду на конкретним површинама. Последице које је овакав систем имао на приватни посед у Војводини изнео је Стеван Дороњски: „Са јединственим пореским стопама нисмо уопште били у могућности нити да равномерно захватимо приходе од свих врста произвођача, нити пак, да осигурамо мање више једнако учешће локалних комуналних заједница у порезима и другим локалним приходима. Тако је катастар фаворизовао индивидуалне произвођаче нежитородних реона.“⁴³ У наредном периоду брзо је дошло до заустављања овог процеса и стабилизације постојећег односа.

---

⁴³ *Дневник*, 29. новембар 1955